

LANDERYDS KYRKOGÅRD

Kulturhistorisk kyrkogårdsinventering

Landeryds församling

Linköpings kommun

Linköpings stift

Östergötlands län

2006

ÖSTERGÖTLANDS LÄNSMUSEUM

Raoul Wallenbergs plats • Box 232 • 581 02 Linköping • Tel 013-23 03 00 • Fax 013-14 05 62
info@ostergotlandslansmuseum.se • www.ostergotlandslansmuseum.se

LANDERYDS KYRKOGRÅRD

Kulturhistorisk kyrkogårdsinventering

Landeryds församling

Linköpings kommun

Linköpings stift

Östergötlands län

Innehåll

Inledning	2
Bakgrund	2
Syfte	2
Kulturminneslagen och begravningslagen	2
Kulturhistorisk bedömning	3
Inventeringens uppläggning och rapport	3
Översiktskarta	4
Landeryds kyrkogård	4
Kyrkogårdens omgivning	4
Landeryds kyrka	5
Kyrkogårdens historik	5
Översiktlig beskrivning av vegetation m.m. – karta	9
Beskrivning av kyrkogården	10
Beskrivning av enskilda kvarter	15
Kvarter 1-4, YN samt YS	15
Kvarter A-G, H, I, K samt M	18
Kvarter L med minneslund	20
Källor	23
Exempel på gravvårdar med kulturhistoriskt intresse	24
Förklaring till exempellistan	24
Utvärderingskarta	25
Bilagor	
Exempellista	
Fotografier	

INLEDNING

Bakgrund

Ur kulturhistorisk synpunkt är kyrkogårdar och begravningsplatser bärare av en stor mängd information och de här platserna ger anledning till frågor av olika slag. Vad är typiskt för våra kyrkogårdar när det gäller vegetation, omgärdningar, gångar, gravvårdar m.m. och finns det några regionala skillnader? Vad har varit gängse bruk under olika tider och vad kan vi få för historisk information bara av att gå på en kyrkogård? Med utgångspunkt i behovet av att förbättra kunskapen om våra kyrkogårdar och begravningsplatser genomförs en stiftsövergripande kulturhistorisk inventering.

På uppdrag av Linköpings stift utför Östergötlands länsmuseum inventeringen av kyrkogårdar/begravningsplatser inom den del av stiftet som ligger inom Östergötlands län. Arbetet bekostas av medel från den kyrkoantikvariska ersättningen och påbörjades under år 2002. Projektet beräknas vara avslutat vid utgången av år 2006. Inventeringen berör de till Svenska kyrkan hörande kyrkogårdarna/begravningsplatserna som omfattas av kulturminneslagen. Lagen gäller de begravningsplatser som är tillkomna före utgången av år 1939 och ytterligare några som skyddas genom särskilt beslut av Riksantikvarieämbetet. Denna rapport utgör en delrapport i inventeringen vars resultat kommer att sammanställas och analyseras i en stiftsövergripande rapport.

Syfte

De stiftsövergripande inventeringarnas syfte är:

- att lyfta fram och öka förståelsen för kyrkogårdarnas och begravningsplatsernas kulturvärden och att främja kontakterna mellan kyrkan och kulturmiljövården
- att ge ett underlag för församlingarnas/samfälligheternas planering och förvaltning av kyrkogårdarna/begravningsplatserna och ett underlag för vård- och underhållsplaner
- att sammanställa ett enhetligt och tillgängligt kunskapsunderlag med beskrivning av och historik för den enskilda kyrkogården/begravningsplatsen samt en bedömning av de kulturhistoriska värdena. Inventeringen blir samtidigt en samlad dokumentation och överblick av kyrkogårdar/begravningsplatser i stiftet från 2000-talets första decennium.
- att ge ett underlag för handläggning av kyrkoantikvariska ärenden och för bedömning av var det är särskilt viktigt att stödja insatser med kyrkoantikvarisk ersättning.

Kulturminneslagen och begravningslagen

Enligt Lag om kulturminnen m.m. (SFS 1988:950) skall Svenska kyrkans *kyrkobyggnader, kyrkotomter och begravningsplatser* vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas. Tillstånd måste sökas hos länsstyrelsen för att göra väsentliga förändringar på kyrkogården. (Se vidare i bilaga om Kulturminneslagen.) Begravningslagen (SFS 1990:1144) säger att en gravvård ägs av den som betalar gravrättsavgiften. När gravrätten upphör har ägaren rätt till gravvården. Om gravrättsinnehavaren inte vill gör anspråk på gravvården inom 6 månader tillfaller gravvården upplåtaren, alltså församlingen. Vidare säger lagen: "Om en gravanordning har tillfallit upplåtaren och den är av kulturhistoriskt värde eller av annat skäl bör bevaras för framtiden, skall upplåtaren om möjligt lämna kvar den på platsen. Om

gravanordningen ändå måste föras bort från gravplatsen, skall den åter ställas upp inom begravningsplatsen eller på någon annan lämplig och därtill avsedd plats”.

Kulturhistorisk bedömning

Alla gravvårdar bär på sin historia och kan berätta om en person, om en familj, om stilhistoria och om begravningstraditioner. I rapporten anges exempel på typer av gravvårdar som utifrån olika grunder bedöms som kulturhistoriskt värdefulla. Generellt gäller att ålderdomliga gravvårdar från tiden fram till 1850 bör föras in i kyrkans inventarieförteckning. Detta gäller även gravstaket och gravvårdar i gjutjärn och smidesjärn liksom äldre vårdar av trä. Många andra gravstenar har också ett kulturhistoriskt värde som kan kopplas till gravvårdens utförande, t ex material och konstnärlig utformning eller ett lokal/personhistoriskt värde. Inventeringen omfattar i första hand enbart gravvårdar ute på kyrkogården. I flera kyrkor finns det dock gravvårdar som förvaras i kyrkan eller i lokal i anslutning till kyrkan. Ofta har dessa ett stort kulturhistorisk värde och bör tas med i kyrkans inventarieförteckning.

Den kulturhistoriska bedömningen görs utifrån principer som tagits fram av och fortlöpande diskuteras med representanter för Linköpings stift, länsstyrelserna i Kalmar, Östergötland och Jönköping samt läns museerna i Jönköpings och Kalmar län. En kulturhistorisk bedömning är aldrig definitiv utan hela tiden föremål för omvärderingar. Vid bedömningen tas hänsyn till dels varje enskild kyrkogårds egna värden, men också till värden i förhållande till andra kyrkogårdar i stiftet och i övriga landet. Inför varje planerad förändring skall tillstånd inhämtas från länsstyrelsen och varje ärende behandlas där från fall till fall. Den kulturhistoriska bedömningen utgör underlag för beslut om vilka åtgärder som kan vara berättigade till kyrkoantikvarisk ersättning.

Inventeringens uppläggning och rapport

Rapporten består av en historik över kyrkogården samt en beskrivning i ord och bild av kyrkogården som helhet och de olika kvarteren/områdena. En kulturhistorisk bedömning görs av varje kvarter/område samt över kyrkogården i dess helhet. Arbetet har varit uppdelat i en fältdel med inventering och fotografering samt en arkivgenomgång. De aktuella arkiv som gåtts igenom har främst varit läns museets topografiska arkiv och Antikvarisk-topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet i Stockholm. Uppgifter har vidare hämtats från aktuell litteratur däribland hembygds litteratur. I viss mån har lantmäteriets handlingar och kartor nyttjats. De i rapporten redovisade arkivuppgifterna utgör en sammanfattning av genomgångna arkiv och ska inte ses som en komplett beskrivning av händelser i kyrkogårdens utveckling. Arbetet inkluderar en omfattande fotodokumentation varav ett antal bilder presenteras i rapporten. Delar av inventeringsmaterialet görs tillgängligt via Kulturmiljövårdens bebyggelseregister, ett informationssystem som förvaltas av Riksantikvarieämbetet (www.raa.se).

Fältarbete och rapport har utförts av antikvarie Jeannette Kreutz, Östergötlands läns museum 2006. Rapporten finns tillgänglig på Linköpings stift, Länsstyrelsen i Östergötlands län, Östergötlands läns museum samt på respektive kyrklig samfällighet.

Utsnitt ur ekonomiska kartans blad 085 49, Landeryd, 1982.

LANDERYDS KYRKOGRÅRD

Kyrkogårdens omgivning

Kyrkomiljön utgör en väsentlig del av riksintresseområdet runt Vårdsberg och Landeryd. Kyrkan är belägen sydöst om Linköping. Den ligger högt på en kulle i Stångådalen. Landeryds by genomgick storskifte 1772 och laga skifte 1861. Vid det senare skiftet flyttades Norrgården till sitt nuvarande läge norr om kyrkan. Byn var i övrigt väl sammanhållen fram till 1986 då Flygelgården, som gränsade mot kyrkan, revs. Vid bygatan söder om kyrkan uppfördes en kyrkskola på 1870-talet. Den utnyttjas sedan 1950-talet som församlingshem. Byggnaden har nyligen byggts om då bl. a. originalputsens ersattes av en genomfärgad puts. Söder om kyrkskolan återfinns det äldre kommunalhuset från 1900-talets början. Det utgörs av en rödfärgad träbyggnad, som idag används som bostadshus. Söderut längs med bygatan återfinns den f.d. sockenstugan, som även använts som fattighus, skola och ålderdomshem. Det är en timmerbyggnad i två våningar från 1843 med faluröd panel under tegelklätt sadeltak. En ny bisättnings- och ekonomibygnad, innehållande utrymmen för kyrkogårdsarbetarna, vaktmästarrum och samlingsrum, uppfördes nordöst om kyrkan 1977 efter ritningar av byggnadsingenjör Ture Jangvik. Prästgården är belägen ca 500 meter norr om kyrkan invid genomfartsvägen i Hjulsbro. Prästgården utgörs av en mycket välbevarad gårdsmiljö med mangårdsbyggnad flankerad av två flyglar. I prästgården växte Bengt Cnattingius upp. Han blev sedermera den första landsantikvarien i Östergötland. Söder om kyrkan finns ett stort gravfält från den äldre järnåldern, som undersöktes av Östergötlands Länsmuseum 1995, med anledning av framtida utvidgning av kyrkogården.

Landeryds kyrka

Landeryd är en medeltida socken och omnämns 1312 som Lannærö. Kyrkan är belägen ca 5 km sydöst om Linköping. Den uppfördes av kalksten och delvis marksten under 1100-talets första hälft, men dess ursprungliga planform är inte klarlagd. Under 1200-talet tillbyggdes ett torn i väster samt en korsarm i söder. Ytterligare en korsarm i norr tillkom sannolikt under 1300-talet. Det medeltida långhuset revs och ersattes 1753 av ett långhus och sakristia i anslutning till de bevarade korsarmarna och tornet i väster. Arbetena utfördes av murmästare Anders Hansson i Kärna. Kyrkan består av ett rektangulärt långhus med rakslutet korparti, sakristia i norr, korta korsarmar i söder och norr samt torn i väster. Mellan tornet och den norra korsarmen har små tillbyggnader, innehållande bl. a. wc, tillkommit 2004. De vita fasaderna är spritputsade med släta omfattningar. Samtliga tak är valmade och lätt svängda, med undantag av tillbyggnaderna som har pulpettak, samt täckta med enkupigt rött tegel. De rundbågiga fönsteröppningarna är symmetriskt placerade med gråmålade träfönster med kopplade bågar indelade i sex lufter tillkomna vid renoveringen 1953. Huvudingången är via tornet i väster, men en koringång finns även i söder. Interiören har den för tiden så typiska salkyrkokaraktern bevarad med ett ljust och luftigt kyrkorum.

En fullständig beskrivning och historik av kyrkan redovisas i separat rapport från utförd kyrkoinventering.

Kyrkogårdens historik

En lantmäterikarta från 1734 visar kyrkan liggandes på en höjd med en klockstapel. Någon kyrkogård är inte markerad. Den ekonomiska kartan från 1982 visar inte hela kyrkogården eftersom den har utvidgats sedan kartan tillkom. Idag går kyrkogården ned till vägen.

Runt omkring kyrkogården löper en äldre bogårdsmur. Troligtvis har den lagts om under 1700 och 1800-talen. Muren är kallmurad och består av bruten sten, även om inslag av kalksten och annan sten med bruksrester förekommer.

En arkeologiskt och byggnadshistorisk undersökning av Landeryds kyrka genomfördes 2004 i samband med tillbyggnad i nordväst och en totalrenovering av kyrkan. Vid denna undersökning framkom även historiska fakta med intresse för kyrkogårdens historia. Enligt äldre tiders sed var kyrkan oftast placerad långt upp på den norra delen av kyrkogården. Gravläggning var vanligast på den södra, västra och östra sidan av kyrkan. Norr ansågs ibland vara ett onskans och mörkrets väderstreck. Det fanns även föreställningar om att kyrkans murar på Domedagen skulle falla åt norr. Vid grävningar på kyrkogården hittades dock ett flertal gravar på den norra sidan. Dessa gravar var från såväl hög- och senmedeltid som från nyare tid, (1600 1700-tal). Det tycks inte ha förekommit att män och kvinnor begravdes på olika platser, utan båda könen har begravts norr om kyrkan. Äldre källor tyder annars på att könsseparering var vanligt under den äldre medeltiden, tills gravskicket upphörde framåt 1200-talet. Vid fortsatta grävningsarbeten på kyrkogårdens norra sida och ut mot ingången på den nordvästra sidan, framkom inga andra gravar. Det verkar som om att det endast var en begränsad yta som användes för begravingar på den norra sidan. De begravda verkar dock ha haft en något sämre hälsa med bland annat onormalt dålig tandstatus. Detta skulle kunna tyda på att begravningsplatsen har använts för människor med sämre social status.

Under 1900-talet har kyrkogården successivt utvidgats österut. Den 22/12 1933 gav Länsstyrelsen sitt godkännande till rivning av en likbod som stod vid det nordöstra hörnet. Vid den tiden togs en öppning upp i den östra muren, vid det nordöstra hörnet. Där tillkom en ny ingång till kyrkogården. Samtidigt upprättades en ny indelning av kyrkogården i åtta

kvarter. Dessa kvarter var numrerade 1-5, Ytterlinjen Södra, Västra samt Ytterlinjen Norra. Denna indelning är i stort sett densamma som den är nu efter drygt 70 år. Den enda påtagliga skillnaden är att det västra kvarteret inte längre finns kvar. De gravvårdar som hörde till det västra kvarteret ingår numera i kvarter 3 och 4. Inuti kvarter 2 har rygghäckar tillkommit. Annars är det sig likt. I det sydöstra hörnet har också en ny ingång upptagits. Länsstyrelsen godkände förslaget om en ny ingång, beslutet undertecknades 1997. Denna ingång fick stolpar av granit, lika de övriga grindstolparna.

Ett förslag till ytterligare en utvidgning av kyrkogården kom 1953. Det var en utvidgning österut som förslaget gällde. Det måste ha varit det vinnande förslaget, för det är så kyrkogården fortfarande ser ut. Det är kvarter A-F samt fyra mindre kvarter på den södra sidan, kvarter G, H, I och K.

1977 stod en ny ekonomibyggnad klar vid Landeryds kyrka. Den står på kyrkogårdens norra sida. Vid det här tillfället tillkom också flera parkeringsplatser, något som tidigare varit bristfälligt. Kyrkogården skulle också nu utvidgas ytterligare mot öster, fram till vägen som går till Sörby. Det var Gustav Vinge, trädgårdsarkitekt vid Linköpings park- och idrottsförvaltning, som i samarbete med stadsarkitektkontoret i Linköping, utarbetade planen för den nya delen av kyrkogården. I anslutning till den tidigare nya delen, fanns ett moränparti med ett mindre ekbestånd. Dessa ekar ämnade man spara för att ingå i den tilltänkta minneslundan, som förövrigt skulle komma att fungera som en mjukare övergång mellan den äldre delen av den nya kyrkogården, och den nyaste delen av utvidgningen. Den nya delen, som kom att bli kvarter L, skulle byggas upp av terrasser som skulle bli svagt bågformiga mot nordost. I den övre terrassen skulle det ges plats åt 80 urngravar. De övriga två terrasserna skulle inrymma 264 kistgravar. En stödmur av granitblock skulle också byggas för att ta upp en del av nivåskillnaden, som är upp till åtta meter. Stenen till muren skänktes av Greve Nils Bielke vid Sturefors. Dessa stenar kom från gamla körbroar vid Slattefors gård. De schaktmassor som blev över användes till nya parkeringsplatser. Denna andra byggnadsetapp påbörjades 1979. 1981, på Alla Helgons Dag, invigdes den nya delen av biskop Martin Lönnebo.

Ett odaterat foto visar den södra sidan med låga häckar, grusgravar och grusgångar. Ett tidningsurklipp från Östgöta Correspondenten den 27/7 1944, beskriver hur kyrkogården såg ut då: *"Gångarna ligger fina och krattade, de låga buxbomshäckarna omger varje enskilt dödsrum, och de olika kvarteren radar upp sig i prydlig ordning mellan lindar och andra skuggande träd. Vackra gravvårdar minner om de efterlevandes pietet, och i ett hörn mellan kyrkans väggar finner man gamla vackra gravprydnader av konstmässigt smitt järn, vilka räddats undan förgängelsen i någon skräpkammare på kyrkvinden."* Vidare står enligt artikeln att den man som till stor del har skapat den här vackra kyrkogården är kantorn G. Rosén. Han har som oavlönad griftegårdsföreståndare lagt ner mycket arbete på att iordningställa gångar, trädplanteringar, flytta gravvårdar och ansa häckar. Georg Rosén ligger begravd på kyrkogården, (kvarter 1 nr 22). Han dog 1976, 86 år gammal. Med på detta foto finns också en gravvård med järnsmide eller gjutjärnsstaket. Det verkar som om det hörde till det som idag är gravvård nr 23 i kvarter 1. Flera äldre gravvårdar som fanns med på detta foto finns i dag inte längre kvar. De äldre gravprydnader av smitt järn som tidningsartikeln berättar om verkar inte idag finnas kvar. Det enda äldre gravkorset som finns ute på kyrkogården är ett gjutjärnskors från 1839-1852, nr ÖLM 3 i kvarter Ytterlinjen. Inte heller inne i kyrkan verkar det finnas några gravvårdar i järn bevarade.

Foto från ca 1900

Samma vinkel, okänt årtal

Att det tidigare funnits flera grusgravar runt Landeryds kyrka, visar även fotografiet nedan från 1935. Dessa grusgravar finns inte längre kvar. Grustäckta gravar var tidigare mycket vanliga på länets kyrkogårdar, men ofta har de som här, lagts om till gräsgravar.

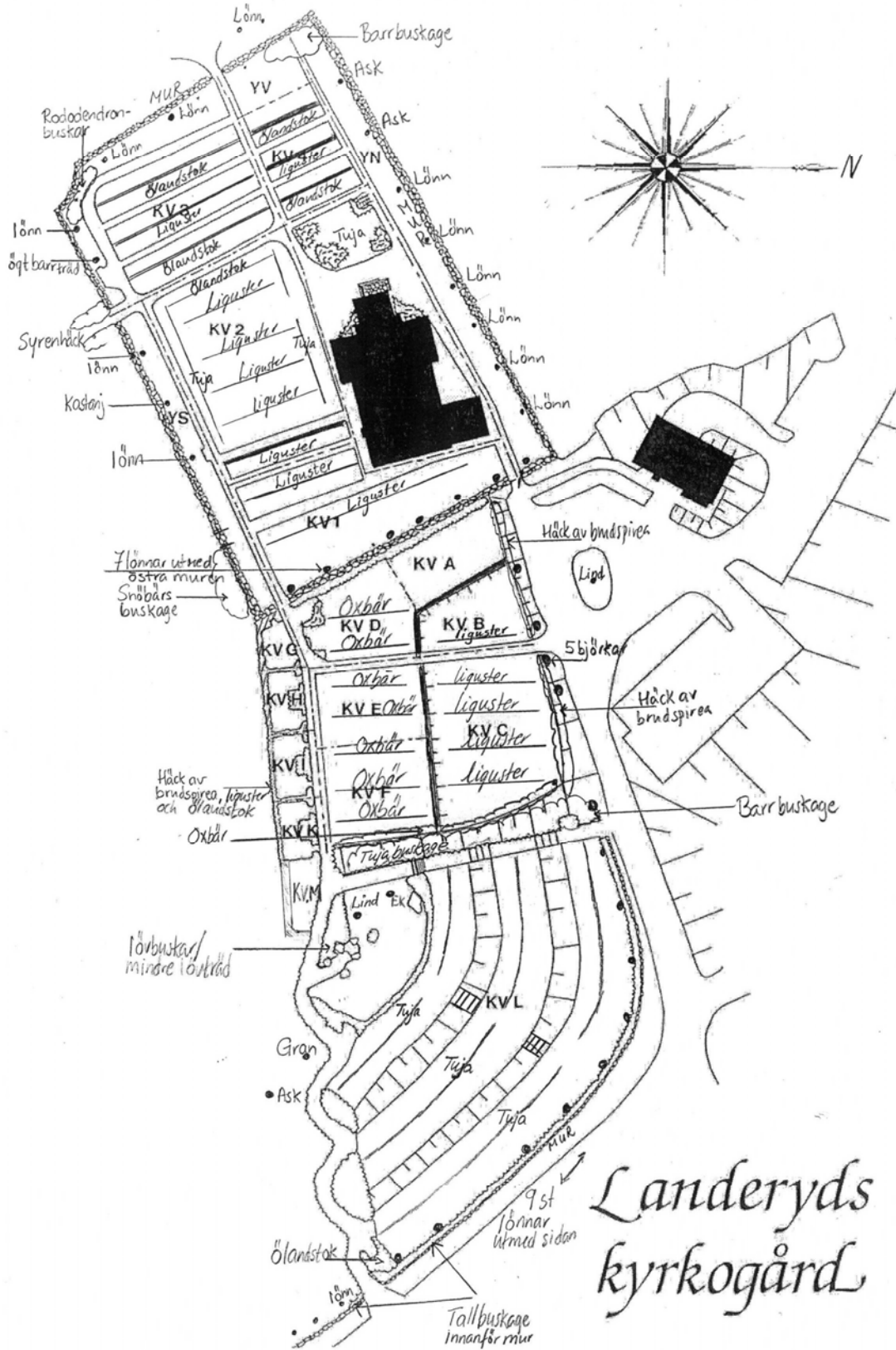

Flygfoto från 1935 ur ÖLMs samling

I oktober 1984 köpte Linköpings kyrkliga samfällighet Flygelgårdstomten, för att användas vid framtida utvidgningar av kyrkogården. Den mark som då köptes var en större yta, 15 000 kvadratmeter, med byggnader vilka utgjorde resterna efter den medeltida kyrkbyn. Flygelgården ansågs kulturhistoriskt värdefull men en rivning kunde inte förhindras. På den

ekonomiska kartan, på sidan 4 i rapporten, syns Flygelgården på kyrkans södra sida. Huvudbyggnaden är den rektangulära markeringen vid 5:an ungefär mitt i bilden. Marken där byggnaden stått jämnades av och förbereddes för en framtida kyrkogårdsutvidgning. Läns museet gjorde 1995 en arkeologisk undersökning vid kyrkogården, på den f d Flygelgårdens byggnadstomt. Dels framkom förhistoriska gravanläggningar, skålgropar, och kulturlager från en tidsperiod från den yngre järnåldern, medeltiden och fram till 1500- 1600-talen. Kyrkogården skulle utvidgas söderut.

Även i vårt sekel har förändringar skett på kyrkogården. 2002 påbörjades arbetet i kvarter L att bygga in två stora cirkelformade stödmurar, (0,7 m höga), i slänten. I och med detta bereddes plats för ytterligare 104 urngravar. Arbetena var klara 2003. Kvarter L är den nyaste delen av Landeryds kyrkogård där det idag sker kistbegravningar.

Kartan visar vegetation m.m. på Landeryds kyrkogård.

BESKRIVNING AV KYRKOGRÅRDEN

Kyrkogården har utvidgats österut och har därför fått en långsmal utbredning. Större delen av kyrkogården ligger på kyrkans östra sida. Kyrkogården delas in i två delar; gamla och nya delen. Därefter delas varje del in i flera kvarter. Den gamla delen, den som ligger runt om kring kyrkan, har 6 kvarter. Det är dels kvarter 1-4, samt Yttre Norr, (YN) och Yttre Södra, (YS). Den nya delen av kyrkogården har flera kvarter, A-I, K, M, samt L med minneslunden som är den största delen.

Allmän karaktär

Den äldre delen av kyrkogården inramas av en äldre bogårdsmur och omges av en trädkrans. Det är här de äldre gravvårdarna återfinns. Kyrkogårdens båda delar påminner om varandra i och med att de båda karaktäriseras av rygghäckar. Det som främst skiljer de båda åt är kvarteret längst åt öster, kvarter L. Det är uppbyggt i terrasser med låga kvaderhuggna murar.

Kvarter 2 och 3 på den gamla delen

Österut över den nya delen av kyrkogården

Omgärdning

Norr: stenvmur av grå/röd granit, ca 1 m hög. Muren har en oregelbunden skiftgång med stora/mindre stenar om vart annat. Det är stundom glest mellan stenarna, med mycket luft mellan. Den är däremot mycket bred, drygt en meter, och är delvis täckt av vildvin och mossa. Längs den norra delen av den utvidgade delen av kyrkogården finns längst ned mot öster en kvaderhuggen granitmur i två skift. Den fortsätter från den östra sidan och sträcker sig längs hela den sida som hör till kvarter L. Innan den norra sidan går upp i den östra muren växer en häck av brudspirea som avskärmar kyrkogården åt det hållet.

Väster: stenvmuren fortsätter. I det nordvästra hörnet är stenarna stora block. Muren i övrigt är likartad som den norra muren.

Söder: denna mur är på några ställen något lägre än de övriga. Muren har ”säckat ihop” något. Det är främst mot det sydvästra hörnet och upp mot den östra muren som den södra muren är något lägre. Den är fortfarande bred och delvis övervuxen med vildvin och mossa. Vid den nya delen av kyrkogården övergår muren i en häck av brudspirea. Den inramar de mindre kvarteren längs den södra sidan. I ungefär jämnhöjd med minneslunden upphör häcken och resten av kyrkogården är öppen ut mot det omgivande landskapet med dess järnåldersgravfält.

Öster: till den del som hör till den gamla delen är det samma sorts mur som de övriga murarna. Skillnaden i denna mur är att den är något högre och har tätare mellan stenarna. Längst mot öster, innanför kvarter L i den nya delen, går en tät kvaderhuggen granitmur i två skift längs hela sidan.

Norra muren

Västra muren

Södra muren

Östra muren

Ingångar

Väster: järnsmides pargrind, svartmålad med vertikala stänger med bågar upptill. Grindstolparna är av huggen granit med krönt topp.

Söder: det finns två öppningar i den södra muren. Den som är längst mot väster är en pargrind i järnsmide, svartmålad och med en rik dekor. Grindstolparna är av granit med huggna sidor och krönt topp. Den andra öppningen är längre upp på den södra sidan. Den har ingen grind utan består av fyrkantiga, rakhuggna granitblock med krönt topp.

Öster: i den östra muren finns två öppningar. Den öppning som är vid den södra sidan har bara grindstolparna kvar. De är av samma sort som de föregående. Den andra pargrinden i den östra muren, i det nordöstra hörnet, är en rikt dekorerad järnsmidesgrind. Den är svartmålad och har ett mönster av spegelvända droppar. Det finns inga grindstolpar, utan den är fäst direkt i muren. Även i den nya delen av kyrkogården finns en grind på den östra sidan. Den är av annan sort än de övriga. Det är en smidd järngrind med sparsmakad dekor. Den är svartmålad och består av vertikala stänger. Grindstolparna är fyrkantiga, grovhuggna, granitblock med rakhuggen topp.

Grind i den västra muren

Grind i den södra muren mot väster

Öppning i den södra muren, mot öster

Öppning i den östra muren mot söder

Grind i den östra muren mot norr

Grind i den östra muren, nya delen

Vegetation

Norr: innanför den norra muren växer träd i en trädkrans. Trädkransen består av sex lönnar samt två askar. Utanför på den norra sidan finns ett skogsområde med träd och buskar som växer vilt. Längs den norra sida som hör till den nya delen, växer från öster sett, en häck av tallbuskar. Den följer den nya östra muren, kvarter L, den övergår sedan i en häck av brudspirea. Utanför denna häck står fem björkar.

Väster: i det nordvästra hörnet växer ett buskage av olika barrväxter. Utanför den västra muren står två lönnar, och efter grinden, står två lönnar innanför muren. Utanför i hörnet mot den södra sidan, växer olika lövträd och buskar vilt och bildar en tät inramning. Innanför muren i detta hörn, växer låga rododendronbuskar.

Söder: ett flertal höga träd står utmed denna sida. Från väster till öster längs den äldre delen av kyrkogården står följande: en lönn, ett högt barrträd, (tujaliknande sort), en lönn, en kastanj samt en lönn till. Utanför den grind som finns på den södra sidan finns på ömse sidor om en liten väg, en syrenhäck. Strax innan den gamla delen av kyrkogården övergår i den nya delen, växer ett buskage av snöbär. Längs den del av den södra sidan som går utanför de mindre kvarteren, växer en häck av brudspirea. Inne i dessa kvarter finns det också liguster och ölandstok. Där häcken av brudspirea upphör, är det öppet ut från kyrkogården ut mot det omgivande landskapet. Två höga träd står utmed gången ned mot öster, en ask och en gran.

Öster: längs den gamla östra muren växer sju mindre lönnar. Längs den nya muren växer en häck av tallbuskar som sträcker sig runt hela sidan och upp mot den norra sidan. Nio lönnar står också längs denna sida.

Gångsystem

Från grinden i den östra muren, i det nordöstra hörnet av den gamla kyrkogården, löper en grusgång av naturgrus in längs den norra sidan. Gången går inte längs med muren, utan innanför en rad av gravar på en smal gräsmatta. Denna gång går ned mot den västra sidan, viker där av och går upp på den södra sidan. Där fortsätter gången längs hela den södra sidan. Strax innan minneslundsområdet, som har en gång av gatsten, övergår grusgången i asfalt och går i ett vågmönster ned ut genom den östra grinden. Inom detta område, kvarter L, finns inga grusgångar, utan gräsmattor fungerar som gångstråk, två kalkstenstrappor binder samman området, som präglas av nivåskillnader. På den norra, nya sidan, går en gatstengång med tre trappor tvärs över kyrkogården och uppgår i den ovan nämnda asfalterade gången längs den södra sidan. Mitt emellan kvarter B och C, och D och F går en grusgång som går ut till den södra gången. Tillbaka på den gamla delen, runt kyrkan, så löper en grusgång från öppningen i den södra muren, bort till gången på den norra sidan. Genom kvarter 2, i nord-sydlig riktning går en grusgång som går upp i grusgången som löper runt kyrkan. Genom kvarter 3 och 4 går två parallella grusgångar och mellan kvarter 2 och 3 löper en grusgång som går upp i den norra grusgången. Området utanför kyrkans västtorn är grusat. Utanför den östra grinden, i det nordvästra hörnet, finns betongplattgång innan den asfalterade vägen tar vid. Mellan kvarter A och D, finns ett litet område med kalkstensplattor, där en bänk står. Det är några meter ifrån den östra muren.

Gravvårdstyper

I den gamla delen, runt kyrkan finns de äldre gravvårdarna. Längs med den norra muren finns äldre gravvårdar. Det verkar som om dessa gravvårdar är uppställda där, men det kan också röra sig om ursprunglig placering. I den nya delen finns till största delen likartade, lägre/bredare gravstenar. I en del av kvarteren finns områden med rader av liggare/hällar.

Minneslund

En minneslund finns på den nya delen . Den består av en gatstengång fram till en minnessten, med plats för blommor. Bakom står några träd och buskage som inramning. Nedanför finns naturstenar på gräsmattan, vilket ger intrycket av ett naturligt och vilt landskap.

Minneslunden.

Byggnader

Det finns inga byggnader på kyrkogården utöver kyrkan.

Övrigt

Kulturhistorisk bedömning

Landeryds kyrkogård bildar tillsammans med kyrkan, murar och grindar en väl sammanhållen miljö med höga kulturhistoriska värden. Kyrkogården inramas av en trädkrans av varierat trädslag, främst lönn. Att det finns höga lövträd på kyrkogården, minner om ett äldre parkideal som råder på våra stadskyrkogårdar från slutet av 1700-talet. Sedan mitten av 1800-talet är det också vanligt på landsortskyrkogårdarna. Denna tradition är därför kulturhistoriskt värdefull. Grindarna har ett högt kulturhistoriskt värde. På 1930-talet togs en ny öppning upp i den östra muren, det som idag fungerar som huvudingång till kyrkogården. Enskilda gravvårdar har ett högt kulturhistoriskt värde. Det kan gälla ålderdomliga gravvårdar, gravvårdar med person- eller lokalhistoriskt värde eller gravvårdar av en speciell typ eller hantverksmässigt utförande. Exempelvis de gravvårdar som finns utmed den norra muren. Här finns flera typer av äldre sorters gravvårdar, exempelvis bautasten, stenkors, gjutjärnskors, öppen bok på avbrutet livsträd, etc. Det förefaller som om de är flyttade och uppställda där, men det kan även röra sig om ursprunglig placering. I de fall det förekommer titlar på gravstenarna, har dessa ett kulturhistoriskt värde. Enligt äldre foton har det på den äldre delen funnits flera äldre, kulturhistoriskt intressanta gravvårdar, exempelvis grusgravar. Dessa är inte längre kvar. Grustäckta gravar var tidigare mycket vanliga på länets kyrkogårdar, men de har som här, ofta lagts om till gräsgravar. Titlar kan berätta mycket om en trakts näringsliv och sociala sammansättning. De titlar som förekommer på Landeryds kyrkogård är bland annat kyrkliga titlar så som; Kyrkvärden, Pastor, Kantor, Kyrkoherde, Prosten och Organisten. De vanligaste, mest förekommande titlarna är Hemmansägaren och Lantbrukaren. Det finns sju gravvårdar vardera som har dessa titlar. I våra dagar är det inte lika vanligt som i äldre tid att skriva ut titlar på gravvårdar, men det förekommer. Mer moderna titlar som finns på Landeryds kyrkogård är, Reklamchef, (daterad 1986), Flygplansmontör, (från 2003) och Barnkonsulenten, (från 1984). Gravvar omgärdade av stenramar förekommer sporadiskt på kyrkogården. Dessa har ett kulturhistoriskt värde. Omgärdningar med stenramar verkar ha blivit vanligt från 1920-talet. Bevarade grusgångar, t.ex. gången som går runt den äldre kyrkogården, tydliggör indelningen av kyrkogården. På den nya kyrkogården bidrar rygghäckar till den tidstypiska strikta karaktären och förstärker intrycket av gravraderna.

BESKRIVNING AV ENSKILDA KVARTER

Kvarter 1-4, YN, samt YS

Dessa kvarter ligger i den gamla delen av kyrkogården, den del som kyrkan ligger på. Den gamla kyrkogårdsmuren omgärdar kvarteren.

Allmän karaktär

Större delen av denna del karaktäriseras av rygghäckar. Längs norra, respektive södra sidan, finns kvarter YN och YS. Gravvårdarna där står uppställda utmed mursidorna. Även inom kvarter 1 och 3 finns det gravvårdar som står utmed muren.

Omgärdning

Kyrkogårdsmuren löper runt hela området som en yttre gräns.

Kvarter 1, i bakgrunden den östra muren. Kvarter 2-4.

Ingångar

Det finns fem ingångar till denna del av kyrkogården. Det är dels grinden i den östra muren, vid det nordöstra hörnet, som fungerar som huvudingång till kyrkogården. Vidare finns det i västra muren en grind in till kyrkogården. I den södra muren finns två öppningar, ena mot den västra sidan och den andra längre upp på sidan, vid den södra murens slut. Den femte ingången, som förenar den gamla med den nya delen av kyrkogården, finns i den östra muren mot söder.

Vegetation

Rygghäckarna består av liguster, oxbär, tuja samt ölandstok. Liguster är det vanligaste häckslaget. Höjden på häckarna varierar från ca 1-1,2 m. Utanför kyrkans västtorn finns en gräsmatta med låg, marktäckande tuja. Utöver de träd som hör till trädkransen finns inga andra höga träd inom de olika kvarteren.

Gångsystem

Det finns grusgångar av krossat naturgrus som löper runt om kyrkan. Längs norra, västra och södra sidan, går gångarna parallellt med muren. De går inte alldeles tätt in på muren, utan längs en gräsmatta. Från den södra muren, i öppningen längst bort mot öster, löper en grusgång bort till gången på den norra sidan. Genom kvarter 2, i nord-sydlig riktning går en grusgång som går upp i grusgången som löper runt kyrkan. Genom kvarter 3 och 4 går två parallella grusgångar och mellan kvarter 2 och 3 löper en grusgång som går upp i den norra

grusgången. Området utanför kyrkans västtorn är grusat. Utanför den östra grinden, i det nordvästra hörnet, finns betongplattgång innan den asfalterade vägen tar vid.

Gravvårdstyper

Det är i denna del som de äldsta gravvårdarna finns. Men flertalet av gravvårdarna är tillkomna under det senaste halvsekle. Dessa gravvårdar är relativt likartade, med breda, låga gravstenar i olika typer av granit. Många av dessa gravar har inte något årtal utskrivet. Flertalet av dessa gravvårdar är så kallade familjevårdar. Längs med den östra muren, kvarter 1, och längs den norra muren, kvarter YN, finns de äldsta gravvårdarna. Flera av dessa är högresta, men även äldre hållar/liggare finns. I kvarter YN finns även flera modernare gravvårdar, låga/breda graniter, men de som står i jämnhöjd med kyrkan, är alla av äldre art. Enligt äldre fotografier har det på den här delen av kyrkogården funnits ett flertal grusgravar som hägnades in av låga häckar av buxbom. En grav hade också en järnsmides-/gjutjärnsomgårdning. Inga av dessa grusgravar finns längre kvar.

Gravvårdar i kvarter 1, Nr 14, från 1905, samt nr 49 från 1880.

Kvarter YN, nr ÖLM 3 är den äldsta gravvården ute på Landeryds kyrkogård. Den äldsta dateringen är 1839.

Kvarter YN, nr 16 är en ovanlig gravvård. Till vänster, en gravvård i kalksten, nr 20ö från 1861.

Titlar på gravvårdar säger en del om näringsliv och social struktur i en socken. Titlarna på gravvårdarna i Landeryd varierar. I dessa kvarter finns kyrkliga titlar så som Kantorn, Kyrkoherde, Pastor, Prosten och Organisten. De vanligaste titlarna är Hemmansägaren och Lantbrukaren. Exempel på militära titlar är Kaptenen, Öfverste och Major. Exempel på andra yrkestitlar är bland annat Snickaren, Kassör, Åkeriägaren, Slussvaktaren, Gymnastikdirektörerna.

Byggnader

-

Övrigt

-

Kulturhistorisk bedömning

Dessa kvarter har ett mycket högt kulturhistoriskt värde. Enskilda gravvårdar har ett högt kulturhistoriskt värde. Det kan gälla ålderdomliga gravvårdar, gravvårdar med person- eller lokalthistoriskt värde eller gravvårdar av en speciell typ eller hantverksmässigt utförande. Exempelvis de gravvårdar som finns utmed den norra muren. Här finns flera typer av äldre sorters gravvårdar, exempelvis bautasten, stenkors, gjutjärnskors, öppen bok på avbrutet livsträd. Det förefaller som om de är flyttade och uppställda där, men det kan även röra sig om ursprunglig placering. I de fall det förekommer titlar på gravstenarna, har dessa ett kulturhistoriskt värde. Enligt äldre foton har det på den äldre delen funnits flera äldre, kulturhistoriskt intressanta gravvårdar, exempelvis grusgravar. Dessa är inte längre kvar. Det är därför av stor vikt att de äldre gravvårdar som finns kvar, bevaras för att kontinuiteten av gravvårdar ska finnas kvar på kyrkogården. Titlar kan berätta mycket om en trakts näringsliv och sociala sammansättning. Gravvar omgärdade av stenramar förekommer sporadiskt på kyrkogården. Dessa har ett kulturhistoriskt värde. Bevarade grusgångar tydliggör kyrkogårdens indelning. Rygghäckarna är kulturhistoriskt värdefulla för kyrkogårdens struktur. De förstärker det strikta intrycket av kvarterens inre delar.

Kvarter A-G, H, I, K samt M

Allmän karaktär

Dessa kvarter ligger alla på den nya delen av kyrkogården. Kvarter A, B, D och G, ligger närmast den östra muren. Mellan dessa kvarter och kvarter C, E, F samt de mindre kvarter som ligger utmed den södra muren, H, I, K, M, går en grusgång. Kvarteren är relativt likartade. Rygghäckar dominerar bilden av flertalet av dessa kvarter. De som skiljer sig från de övriga är de små kvarter som ligger utmed den södra sidan. Dessa kvarter är små och ser ut som "små rum" med höga häckar mellan sig. Kvarteren är inte helt utnyttjade, utan stora grönytor finns.

Utsikt från kyrktornet mot öster och över den nya delen av kyrkogården. De båda längsgående rygghäckarna i framkant, utmed grusgången, hör till kvarter B och D. På andra sidan grusgången finns på vänster sida, kvarter C och på höger sida kvarter E och F. Bakom kvarter F, finns minneslunden, vid de höga träden och buskarna. För övrigt är detta område, med de svängda häckarna, kvarter L. De mindre kvarter utmed den södra sidan är inte med på bilden.

Omgärdning

Till det yttre avgränsas området i öster av den östra muren. På den södra sidan, finns en ytterhäck av brudspirea. En häck av oxbär, och nedanför denna, ett buskage av barrväxter, skiljer dessa kvarter från nästa del, kvarter L med minneslunden. Utmed den norra sidan, växer en häck av brudspirea som utgör kvarterens yttre gräns.

Ingångar

Till dessa kvarter kan man ta sig via tre ingångar. Dels är det en öppning i den östra muren, mot den södra sidan. Från den norra sidan, via den långa grusgång som löper tvärs över kyrkogården, kommer man också in till kvarteren. Den tredje vägen är från den grus/asfalts gång som löper längs med den södra sidan.

Vegetation

Inom kvarter A finns inga rygghäckar. Däremot växer en hög häck av brudspirea som fungerar som en avskiljare mellan kvarteren. Denna häck fortsätter i öst-västlig riktning

mellan kvarter C och E-F. Inom kvarter D finns två rygghäckar av oxbär. Rygghäckarna i dessa kvarter är ca 0,8-1,1 m höga. Häcken av brudspirea är högre, ca 1,5 m hög. Intrycket av att häcken är hög förstärks också av att marken är något högre där häcken växer. Inom kvarter C finns fyra rygghäckar av liguster och inom kvarter E-F finns fem rygghäckar av oxbär. Längst ned mot öster går en häck av oxbär över hela sidan. De mindre kvartererna på den södra sidan har dels en yttre häck av brudspirea, och dels häck inom kvarteret av ölandstok och liguster. För övrigt finns på flertalet ställen olika formklippta buxbom/tuja buskar mellan gravarna.

Kvarter B, mot norra sidan

Kvarter C. Bakom den höga häcken i bakgrunden finns kvarter E-F.

Kvarter D, och den östra muren

Ett av de mindre kvartererna längs södra sidan.

Gångsystem

De gångar som finns inom dessa kvarter, är dels den grusgång som går tvärs över kyrkogården, mellan kvarter B-C och D-E. Den andra grusgången som finns går längs den södra sidan, mellan kvartererna på ytterkanten och kvarter D, E och F. Inom kvarter D, vid den östra muren, finns ett litet område med kalkstensplattor, där det står en bänk.

Gravvårdstyper

Gravvårdarna i dessa kvarter är relativt likartade. De består huvudsakligen av låga/breda gravstenar i olika graniter. Det finns delar av kvartererna där det endast finns liggare i en del rader av gravar. Det finns dock gravvårdar som är kulturhistoriskt intressanta ändå trots ålder.

Byggnader

-

Övrigt

-

Kulturhistorisk bedömning

Dessa kvarter som har en relativt ung ålder, har ändå ett visst kulturhistoriskt värde. Ett av värdena sitter i kyrkogårdens struktur med dess gångar och häckar. Enskilda gravvårdar kan ha ett högt eller mycket högt kulturhistoriskt värde. Värdet utgörs inte alltid enbart av ålder, utan även andra aspekter spelar in, exempelvis kan gravvården vara person- eller lokalhistoriskt intressant, av en speciell typ eller ha hantverksmässiga skäl till sitt värde. På den här nya delen av kyrkogården finns flera intressanta titlar på gravvårdarna. Titlar på gravvårdar säger mycket om en trakts sociala struktur och näringsliv. Här finns det exempelvis de äldre, mer traditionella titlarna såsom Lantbrukare, Smidesmästaren, Byggmästaren, Kyrkvärden och Skepparen. Det finns även en sentida yrkestitel, Reklamchef. Denna gravvård är kulturhistoriskt intressant då den speglar vår tid.

Kvarter L med Minneslund

Allmän karaktär

Detta område utgör kyrkogårdens sista utpost mot öster. Minneslundan ligger i hörnet mot kvarter M och F. Kvarter L är anlagt i en svagt svängd form med tre rygghäckar och två murar av granit som terrasseringar.

Omgärdning

Längs den östra och norra sidan utgör den östra/norra muren den yttre gränsen. I väster avgränsas delen mot den andra delen av den nya kyrkogården, av en gång av gatstenar med tre trappor. Längs den södra sidan är det öppet ut mot det omgivande landskapet.

Ingångar

Den enda grinden till området finns i östra muren. Det är en pargrind i järnsmide, svartmålad och med en enkel dekor. På den norra sidan leder en gång av gatsten upp till kvarteret och minneslundan. Den sträcker sig över hela kyrkogården bort till södra sidan.

Vegetation

De tre rygghäckarna som finns inom kvarter L är alla av tuja, ca 0,9 m höga. Mot den östra muren går en häck av tallbuskage längs hela sidan. Lönnar i trädkrans fortsätter bort från kyrkogårdens sydöstra hörn och bort till den norra gången av gatsten, dvs. längs hela kvarter L. Utmed den södra sidan står en hög ask och en hög gran. I det sydöstra hörnet är minneslundan belägen. Där finns en sektion av ölandstok, en lind och en ek. En gång av gatstenar leder in till området och avslutas i en cirkel framför en vattenspegel. Framför den finns plats för att sätta vaser med blommor. Bakom fontänen står en rakhuggen minnessten som monument. Ovanpå den finns en skeppsmodell av smitt järn. Bredvid den sitter en liten fågel. Runt omkring finns naturstenar vilket ger intrycket av ett naturligt och vilt landskap. På den andra sidan av den tvärgående gatstengången, mot kvarter C och F, finns ett buskage av tuja. Det löper över hela sidan och ger ett inramande intryck.

Minneslunden på Landeryds kyrkogård.

Gångsystem

Längs den södra sidan går en asfalterad gång i ett vågmönster. Den börjar bakom minneslunden och sträcker sig ut genom den östra grunden. Från den norra sidan, tvärs över

kyrkogården, till den södra sidan, löper en gång av gatsten. Pga. nivåskillnaderna finns utmed den gången tre trappor. Dessa trappor är i samma utförande som gången i övrigt. Inom kvarter L finns inga stenlagda gångar, utan breda gräsmattor fungerar som gångstråk.

Gravvårdstyper

Gravvårdarna är alla i detta kvarter av sentida utförande. De flesta gravvårdarna är olika typer av graniter, låga och breda. Det finns också liggande gravvårdar. Nedanför den övre muren, utgörs hela raden av gravar av liggare. Det är dock inte så tätt mellan dem. Dessa gravar är de senast anlagda urngravarna från 2003. Ett kors i järnsmide är ett exempel på hur traditionen med äldre typer av gravvårdar fortfarande lever kvar. Det finns fyra gravvårdar som har någon form av titel. Dessa titlar är Köpman, Pastor, Byggmästaren, Lantbrukaren. Det finns även ett par gravvårdar som har en fotobild på gravvården.

Byggnader

-

Övrigt

-

Kulturhistorisk bedömning

Denna del av Landeryds kyrkogård är den yngsta. Den är trots sin ringa ålder kulturhistoriskt intressant. Ett kulturhistoriskt värde ligger i kyrkogårdens struktur med dess terrassmurar, rygghäckar och gångar. Vidare har som redan nämnts, omgärdningen med muren och trädkransen i öster och norr ett kulturhistoriskt värde, då den inramar kyrkogården och ses som en naturlig förlängning av den övriga kyrkogården. Minneslunden är ett relativt sentida gravskick som det är svårt i dagens läge att kulturhistoriskt bedöma. Det finns också exempel på gravvårdar med ett kulturhistoriskt värde. Dessa är bland annat de med någon form av titel på gravvården. De titlar som förekommer inom kvarter L är Köpman, Pastor, Byggmästaren, Lantbrukaren. Bland intressanta gravvårdar finns också ett sentida järnsmideskors i äldre traditionell stil. Det är kulturhistoriskt intressant, då det visar på en kontinuitet av äldre gravvårdstyper.

Källor

Bogårdsmurar i Linköpings stift, Östergötlands län, inventering del 2, Grenberger Byggnadsrestaureringskontor 2004.

Broocman C F. Beskrifning öfver the i Östergötland..... . 1760. Faksimilutgåva 1993.

Hansson, Hans-Erik m fl. Vård av gravstenar. Riksantikvarieämbetet. 2002.

Kulturhistorisk inventering av kyrkor och kyrkomiljöer utförd av Östergötlands länsmuseum 2006

Kulturmiljövård 6/98. Riksantikvarieämbetet. Stockholm 1989.

Kyrkobeskrivning för Landeryds kyrka. Utgiven av Linköpings stiftsråds Kyrkobeskrivningsnämnd

Kyrkogårdens gröna kulturarv. Stad&Land. Movium/inst för landskapsplanering. Sveriges lantbruksuniversitet nr 103/1992.

Ridderstad A. Östergötlands beskrivning. Andra delen. Stockholm 1918.

Tham W. Beskrifning öfver Linköpings län. Förra delen Stockholm 1854. Andra delen Stockholm 1855.

Theorell A, Wästberg P, Hammarskiöld H (foto). Minnets stigar. En resa bland svenska kyrkogårdar. 2001.

Wadsjö H (red). Kyrkogårdskonst. Stockholm 1919.

Widegren PD. Försök till en ny beskrivning över Östergötland. Första bandet 1817. Andra bandet 1828. Faksimilutgåva 1993.

Östergötlands länsmuseums topografiska arkiv.

www.lantmateriet.se.

www.ostergotlandslansmuseum.se

EXEMPEL PÅ GRAVVÅRDAR MED KULTURHISTORISKT INTRESSE

Förklaring till exempellistan

Exempellistan är indelad i två delar. Den första delen som innehåller uppgifter om kyrkogård, kvarter, gravnummer, material, efternamn, hemvist och årtal är en identifikationsdel. Under den andra delen anges en kulturhistorisk notering med uppgift om titel, gravplats och gravvård. Dessutom noteras eventuella skador och andra anmärkningar.

Kvarter: anges endast i de fall då kyrkogården är indelad i kvarter.

Numrering: görs efter gravkartan. Ofta kan det vara svårt att exakt lokalisera gravnumret, då gravbredd kan variera och många gravnummer intill varandra saknar gravvård. I vissa fall står äldre gravvårdar utan gravnummer bland övriga gravar och då ges de t ex beteckningen "onumr. S om 042". Stenar som står undanställda och bedöms ha ett kulturhistoriskt värde ges nya nummer.

Material: Här anges vårdens material. Beteckningen "granit" används utan närmare specifikation av olika typer. Stenens färg förkortas **sv** (svart), **gr** (grå), **r** (röd), **gr/r** (grå/röd) osv.

Efternamn: I allmänhet det första efternamnet som står på gravvården.

Hemvist: Det geografiska namn som står på gravvården. Det kan röra sig om bynamn, gårdsnamn eller namnet på en mindre fastighet. I undantagsfall är det namnet på en plats som inte ligger i socknen.

F:a årtal och **S:a årtal:** anger det tidigaste respektive senaste dödsåret som står på gravvården. Är det endast ett årtal angivet står det i F:a årtal.

Titel: Samtliga yrkestitlar samt hemmansägare, rusthållare m m. Dessa gravvårdar bedöms ha ett kulturhistoriskt intresse oavsett vårdens ålder.

Gravplats: Gravplatsen är omramad av stenram, häck, järnstaket eller kedja. Själva gravplatsen är i allmänhet täckt med grus men i vissa fall med gräs.

Gravvård: Speciella typer av gravvårdar som t ex gjutjärnskors, träkors, häll, sköld, ålderdomlig sten m.m.

Skada: Notering om eventuell skada, t ex rost på en gjutjärnsvård eller på ett järnstaket, sprucken kalkstensvård o dyl. Här noteras även om det är ovanligt mycket lava på framför allt kalkstensvårdarna.

Anmärkning: Här noteras om gravvården har ett lokalhistoriskt eller personhistoriskt intresse eller andra anmärkningar– L1, P1, A1 osv. Detta hänvisar till korta notiser i slutet av exempellistan.

På kartan nedan finns kulturhistoriskt intressanta gravar utmärkta med ett X.

